

Dániel Könyve 8. fejezete

„Belsazar [rész 5,1. 30. 7,1.] király uralkodásának harmadik esztendejében látomás jelenék meg nékem, Dánielnek, annak utánna, a mely először jelent meg nékem. És láték látomásban; és mikor láték, Susán [Eszk. 1,2.] várában voltam, a mely Elám [Jer. 49,34-39.] tartományában van; és láték látomásban, és ímé az Ulai folyam mellett valék. És felemelém szemeimet és látám, és ímé egy kos áll a folyam előtt, és két szarva vala; és az a két szarv magas vala, de egyik a másiknál magasabb, és a magasabb később növekedék. Látám azt [vers 20. rész 11,2.] a kost szarvaival öklelkezni napnyugot, észak és dél felé; és semmi állat sem állhata meg előtte, és senki sem szabadíthata meg kezéből, és tetszése szerint cselekedék, és nagygyá lőn. És míg én szemlélém, ímé, egy kecskebak jöve napnyugot felől az egész föld színére, és nem is illett a földet; és ennek a baknak [vers 21.] tekintélyes szarva vala az ő szemei között. És méne a kétszarvú koshoz, [vers 3.] a melyet láték állani a folyam előtt; és feléje futa erejének indulatában. És látám a koshoz érni; és néki dühödött és leüté a kost, és letöré két szarvát, és nem vala erő a kosban megállani előtte, és leüté a földre és megtapodá, és [rész 11,3.] nem vala a kosnak senkije, a ki őt megmentse annak kezéből.“ Dán. 8,1-7

„Bélsaccar király uralkodásának harmadik évében nekem, Dánielnek egy látomás jelent meg, az után, amelyet először láttam. [Dán 5,1] Azt láttam a látomásban, hogy Súsán várában vagyok, Elám tartományában. A látomásban az Úlaj csatornánál láttam magamat. [Eszk 1,2; Jer 49,34-39] Föltekintve láttam, hogy egy kétszarvú kos áll a csatorna mellett. A két szarv nagy volt, de az egyik nagyobb volt a másiknál, és a nagyobbik később nőtt ki. Láttam, hogy a kos szarvaival nyugat, észak és dél felé öklelt. Egy állat sem állhatott meg vele szemben, és nem lehetett megmenekülni tőle. Azt tette, amit akart, és felfuvalkodott. [Dán 8,20] Majd azt vettem észre, hogy egy kecskebak jön napnyugat felől az egész föld fölött, nem is érintve a földet. Ennek a baknak a két szeme közt egy hatalmas szarv volt. [Dán 8,21] Amikor odaért a kétszarvú koshoz, amelyet a csatorna mellett láttam állni, rárontott teljes erővel. Láttam, hogy mikor a koshoz ért, nekivadulva felöklelte a kost, és letörte a két szarvát. A kosnak pedig nem volt annyi ereje, hogy megálljon vele szemben. A földre terítette, megtaposta, és nem volt, aki a kost megmenthette volna hatalmától.“ Dán. 8,1-7 (MBT ford.)

Gábriel angyal magyarázata:

„Az a kétszarvú kos, melyet láttál, Médiának és [rész 5,31.] Persiának királya. A szőrös kecskebak [vers 5.] Görögország királya, a nagy szarv pedig, a mely szemei között vala, [rész 11,3. 4.] az az első király.“ Dán. 8,20-21

„Az a kétszarvú kos, amelyet láttál, a médek és a perzsák királya. A szőrös bak a görögök királya; a két szeme között levő nagy szarv az első király.“ Dán. 8,20-21 (MBT ford.)

A Médó – Perzsa birodalom I. Dareiosz korában (Kr. e. 522-485)

(Történelmi atlasz Kartográfiai Vállalat Bp. 1991. 5. o.)

Ezt a látomást Dániel Belszár király uralkodásának 3. esztendejében kapta. A látomásban Elámban volt Szúza várában, az Ulai folyó/csatorna mellett. Először Dániel egy kétszarvú kost látott a folyó mellett. Az angyal később megmagyarázta a látomásban szereplő jelképet is. A kost és szarvait azonosítva a Médó – Perzsa birodalommal. Egy állatot látott Dániel, vagyis egy birodalmat két különböző szarvval. A két szarv, amely a hatalmukat szimbolizálta viszont nem volt egyenlő nagyságú. Mindkét szarv magas volt, tehát mindketten nagyhatalmúak voltak, de a második szarv, ami később nőtt magasabb volt az elődjénél. Vagyis amikor a Perzsák álltak a birodalom élén a birodalom nagyobb hatalommal bírt, mint amikor a Médek álltak a birodalom élén. A Médó – Perzsa birodalom főbb terjeszkedési irányai nyugatra, Görögország felé (Dán. 11,1-2), Thrákia – Makedónia,^{*1} a Kisázsiai görög (jón) szigetek, Lüdia. Az északon élő szkíták ellen is indultak hadjáratok és dél felé Egyiptomba is (Ésa. 45,14). A legyőzött államok nem állhattak ellent neki. „Kisázsia gazdasági szempontból egyik legfontosabb része volt az Achaimenidák birodalmának. Évenként 1760 talentum ezüstöt fizetett a kincstárnak, és elsőrendű szerepet játszott a kereskedelemben: rajta haladt keresztül a „királyi út“ Ephesosból Susába (Sardeisen keresztül a Sangarios, a Halys, majd az Eufrátesz érintésével), a nyugati partvidék görög városai pedig a Kelet és Nyugat közti átmenő kereskedelem jelentős részét tartották a kezükben: Kisázsia területe az Achaimenidák alatt több satrapiára tagolódott.”^{*1} A nagyhatalmú szőrös kecskebak pedig Görögország királyát a makedón uralkodót Nagy Sándort jelenti. Aki legyőzte a Médó – Perzsa birodalmat.

„A kecskebak pedig igen nagygyá lőn; de mikor elhatalmasodék, [vers 22. rész 11,4.] eltörék a nagy szarv, és helyébe négy tekintélyes szarv növe az égnek négy szele felé.” Dán. 8,8

^{*1} I. (Nagy) Dareiosz uralkodása idején perzsa uralom alá kerültek. I. (Nagy) Dáriusz egy Thrákia ellen irányuló hadjárat során aláveti Makedóniát, Thrákia és az ország északi része Thesszáliáig perzsa tartomány lesz (i. e. 492). (Ez a hadjárat közvetlenül nem Görögország ellen irányult.) (Emberiség Krónikája 98. o.)

Gábrriel angyal magyarázata szerint:

„Hogy pedig az [rész 11,4.] letöretteték, és négy álla helyébe: négy ország támad abból a nemzetből, de nem annak erejével.” Dán. 8,22

(Történelmi atlasz Kartográfiai Vállalat Bp. 1991. 6. o.)

A kecskebak, amely a Nagy Sándori Görögországot jelképezi nagyon nagygyá lett. Sándor halálával viszont megtört a birodalom nagysága is, és hadvezérei maguk között felosztották a birodalmat. Ptolemaiosz kapta Egyiptomot, Szeleukosz Mezopotámiát és Szíriát (már (Kr. e.) 303 előtt a Szeleukida birodalomhoz tartozott Média, Persis, Susiané (Elám), Baktria és Parthia majd az anatóliai ipszosi csata (Kr. e. 301)* után Észak-Mezopotámia, Észak Szíria, valamint Kisázsia jelentős része),² Lüszimakhosz Trákiát és Kis Ázsiát, Kasszandrosz Makedóniát és Görögország európai részét kapta meg. Ezek jelentős birodalmak voltak, de már nem bírtak a korábbi Nagy Sándor-i birodalom nagyságával, erejével és hatalmával. (Vö. Dán, 11,4) (*A 301-es csata után jön létre a négy birodalom. Előtte a diádókhoszok (örökösök) háborúi folynak. Ők voltak S. hadvezérei, akik a birodalom egyes részein S. halála után királyként uralkodtak.)

(Történelmi atlasz Kartográfiai Vállalat Bp. 1991. 7. o.)

„És azok közül egyből egy kis szarv támada,^{*2} és nagyon megnöve délre, napkeletre és a kíváncsú [rész 11,16. 41-45.] föld felé.” Dán. 8,9 „Azok közül az egyiken egy kis szarv tűnt elő, és igen nagyra nőtt délen, keleten és az ékes földön.” Dán. 8,9 (MBT ford.) „Az egyikből aztán egy kis szarv nőtt ki, és igen nagyra nőtt dél, kelet és a dicső ország felé,” Dán. 8,9 (Káldi Neovulgáta)

A Szentírás itt arra utal, hogy a négy birodalom közül az egyikben egy új hatalom jelenik meg. Amely befolyását és hódításait kiterjeszti délre és kelet felé egészen Palesztináig. Ez a kis szarv volt az ókori római birodalom, amely összetűzésbe került a 4 közül a legkeletebbre fekvő Makedón birodalommal. „V. Philipposz, makedón király (i. e.) 215-ben szövetségre lép a karthágói hadvezérrel, Hannibállal. Philipposz támogatást ígért neki a Róma ellen indított második pun háborúban. Ez a szerződés váltja ki az első makedón – római háborút. A rómaiak 205-ben elismerik Philipposz hegemoniáját Görögországban.”³ A szarv a hatalom jelképe a Szentírásban (Zsolt. 75,11; 89,18). Az ókori Róma kis hatalomként indult (‘egy szarv kicsiből’), de idővel egyre nagyobb jelentőségre tett szert, a győzelmes csaták révén pályája felfelé ívelt. Felemelkedő hatalom volt, és ahogy emelkedett egyre meghatározóbbá kezdett válni. Erre az időre Róma már meghódította egész Itáliát és ezután a Földközi – tenger nyugati medencéjének egyik legerősebb állama lett.⁴ Majd megnyerte az első pun háborút is és Karthagóval békeszerződést kötött. „A 241-ben kötött békeszerződés szerint a karthágóiak óriási hadisarcot fizettek Rómának, továbbá átengedték Szicíliát, amely így – a Hierónnak meghagyott terület kivételével – Róma első Itálián kívüli birtoka, az első római provincia lett. A rómaiak kihasználták ellenfelük gyengeségét, valamint azt a körülményt, hogy Karthagóban fellázadtak a zsoldosok és a rabszolgák, és nemsokára a - békeszerződés feltételei ellenére – elfoglalták Korzikát és Szardíniát is”⁵ A Kr. e. 216-ban lezajlott Cannaei csatában Hannibál pun hadvezér óriási győzelmet aratott a rómaiak felett. „Hannibal győzelme széles körű visszhangot keltett: a dél – itáliai községek egymást követve pártoltak át Hannibalhoz. A rómaiktól elszakadt Bruttium, valamint Samnium és Lucania jelentős része. Campaniában, ahova Hannibal a cannaei csata után vonult, az ő oldalára állott Capua és több környékbeli város. De Hannibal sikereire Itálián túl is felfigyeltek. V. Philippos makedón király szövetséget és katonai segítséget ajánlott fel neki.”⁶ „Philippos a karthágóiaknak Cannae mellett aratott győzelme után szövetséget kötött Hannibállal: a szerződő felek kötelezték magukat, hogy támogatják egymást a Róma elleni harcban. Philipposnak e szövetség létrehozásával az volt a célja, hogy a rómaiakat kiűzze Illyriából és biztosítsa ott a makedónok uralmát, aminek révén országa kijuthatott volna az Adriai – tengerhez. Ahhoz azonban, hogy Makedónia közvetlenebb részt vállaljon a háborúból, nem rendelkezett elég erős hajóhaddal. Könnyű hajóival kifutott ugyan a tengerre (215-ben) de ez a kísérlete kudarcra végződött.”⁷ „Az első makedón háborúban a rómaiak néhány évig várakozó álláspontra helyezkedtek. Keleti politikájuk csak Syrakusai (212) és Capua elfoglalása (211) után vált aktívvá, és 211-ben szövetséget kötöttek az aitoliaiakkal. A szerződés értelmében az ellenségtől meghódítandó területen az aitoliaiak fogják kapni a földeket és a házakat, a rómaiak pedig az ingóságokat és az emberanyagot. A rómaiak már ebben az időben úgy léptek fel Görögországban, mint a görög szabadság és függetlenség védelmezői, valójában pedig kielégíthetetlen hódítók voltak, akik pénzre, rabszolgára és zsákmányra áhítoztak. A görög államokat nem egyszer pusztán kereskedelmi árukként

^{*2} támad; ez a Bibliában nem csak azt jelentheti, hogy az adott ország őshonos vagy honos népe közül jelenik meg egy új nép, vagy hatalom, hanem a bevándorló, vagy az országba behatoló ott nem őshonos vagy honos népet, illetve hatalmat is jelentheti lásd pl. Dán. 7,24

kezelték; például Aigina^{*3} szigetét, amelyet az aitoliaiakkal közösen foglaltak el, 30 talentumért eladták I. Attalos pergamoni királynak. A háborúban résztvevő államok köre egyre bővült és már túlhaladta Görögország határait. Spárta, Élis, Messénia és Pergamon Rómához csatlakozott; Achaia és Bithynia Makedónia mellett sorakozott fel. A lakosságra nézve egyre terhesebb, egyre pusztítóbb háború folyamán Görögországban – mint mindig – újból felütötte a fejét az ősi ellenségeskedés az egyes városok között, és kiéleződtek a társadalmi ellentétek... Róma tehát megkezdte balkáni előrenyomulását, még pedig olyan körülmények között, amelyek nem segítettek elő, hogy a görög államok erői összekovácsolódjanak.”⁸ ...Roma 214 óta M. Valerius Laevinus vezére útján szövetségre lépett az aetoliai szövetséggel, melyhez hozzájárult Athenae, Elis, Messene s különösen Sparta. De csatlakoztak Rómához Görögországon kívülről is thraciai és illyriai törzsek, sőt Attalus pergamumi király is. Ennek következtében a görögök és macedonok kegyetlen, pusztító háborút folytattak egymás ellen. Ph. 213-ban megmérgezte az ő pártján küzdő achajai szövetség főtámaszát Aratust fiával együtt, mivel nem helyeslék a messeneiek ellen tanúsított erőszakosságát. A macedonok és görögök viszálykodásából egyedül Roma húzott hasznot, mert azzal lehetetlenné lőn téve, hogy Ph. Hannibálnak segítséget viihessen. 205-ben a görögök békét kötöttek Ph.-szal s nem sokára Romával is létre jött a béke.”⁹ Róma tehát már ekkor megjelent a makedón területeken, voltak sikerei, de ez a háború még nem hozott igazi áttörést a rómaiak számára Makedóniával szemben. Az első makedón háború (Kr. e. 215- 205) békekötéssel zárult. „A 205-ben megkötött phoinikéi béke lehetővé tette azután Róma számára, hogy erőit a második pun háború sikeres megvívására összpontosítsa.”¹⁰ A békekötés után a makedón uralkodó Philipposz a Szeleukida uralkodóval Nagy Antiochossal szövetkezett. „A következő években Ph. Nagy Antiochus syriai királylyal szövetkezett, Ptolemaeus Epiphanes, az aegyptusi gyermekkirály ellen, hogy ennek birtokait egymás közt felosztásák. Ph. Aegyptus kisázsiai birtokait s az itteni és szomszédos szabad görög városokat kívánta osztályrészül, s 201-ben fel is lépett támadólag Traciában és Kis Ázsiában. Aegyptusszal Róma már régebbi szövetségben állott, s midőn Ph. és Antiochus szövetkeztek ellene, egy alexandriai követség a római senatust kérte fel a király gyámjául.”¹¹ „V. Philippos, mivel a békekötés után átmenetileg kénytelen volt lemondani a támadó politikáról Görögországban, azzal kísérletezett, hogy kihasználva a ptolemaiosi Egyiptom belső bonyodalmait, megkaparintsa annak égei – tengeri és kisázsiai birtokait. Philipposz szándékai éppen összevágtak III. Antiochos hódító terveivel.”¹²

A második pun háborút is Róma nyerte meg. Kr. e. “202 tavaszán a Karthagótól délre fekvő Zama nevű falu melletti csatában Hannibal – életében először és utoljára – teljes vereséget szenvedett...A következő évben aláírták a békeszerződést. A feltételek súlyosak és megalázóak voltak a karthagóiakra nézve. Le kellett mondaniuk minden tengerentúli birtokukról, köztük Hispaniáról is, és a római senatus engedélye nélkül még a szomszédos törzsekkel sem viselhettek háborút. Róma azonkívül Karthágót óriási jóvátételre (10 000 talentumra) és arra kötelezte, hogy kiszolgáltassa egész hajóhadát és valamennyi harci elefántját. Így végződött a második pun háború, amely a karthagói gyarmatbirodalom bukására vezetett és végleg megtörte katonai és politikai hatalmát. Róma a háború győzelmes befejezése nyomán rendkívül fontos előnyökhöz jutott. A már addig is nagy itáliai állam most rabszolgatartó nagyhatalommá lépett elő, amely Karthago kiszorítása után feltétlen ura lett a Földközi – tenger egész nyugati medencéjének. A második pun háború befejezése után új fejezet kezdődött a római terjeszkedés történetében: a rómaiak most már a hellenisztikus Kelet országaiba hatoltak be. Ezt a

^{*3} „A makedón uralom után római kézre került,” (Éjina – Wikipédia) „Éjina (görögül *Αίγινα*, ógörög ejtéssel *Aigina*, latinul *Aegina*) (ugyanott)

terjeszkedést megkönnyítette a hellenisztikus államok bonyolult nemzetközi helyzete és belső válsága.”¹³ Az első római – makedón háború után a felek békét kötöttek ugyan “de a békekötéssel nem oldódtak meg a legfontosabb kérdések, nem rendeződtek a Philippos, Róma, Makedónia és az aitóliai liga közti kapcsolatok, és a háborúskodó felek csak átmeneti pihenőhöz jutottak.”¹⁴ Majd i. e. 200 – 197 között „A rómaiak ultimátumot intéznek Makedónia királyához, V. Philipposzhoz. Ez egyben a rómaiak keleti hódításainak kezdetét is jelenti.”¹⁵ „Makedónia megerősödése nyugtalanságot váltott ki Rómában. A második pun háború győzelmes befejezése után a rómaiak agresszív politikája egyszerre a Balkán – félsziget felé fordult. A római uralkodó körök megítélése szerint a Földközi – tenger keleti medencéjének legsebezhetőbb pontja Görögország volt, melynek meghódítását azonban csak a Philipposz ellen indítandó háború révén lehetett elérni. Ezért a római senatus elhatározta a Makedónia elleni háború előkészítését. A hadműveletek megindítására formális ürügyül Egyiptom, Rhodos és Pergamon segélykérése szolgált...A rómaiak demagóg ígéretései között nagy szerepet játszott a görög városok „szabadságának“ jelszava, amelyet a hellenisztikus uralkodók a Görögország feletti hegemonia megszerzéséért folytatott harc során már annyiszor felhasználtak. Fontos tényező volt továbbá az is, hogy a görög polisok vagyonos rétegei rokonszenveztek a rómaiakkal, mivel bennük látták azt az erőt, amely külön „rendet“ képes biztosítani Görögországban, mint amilyent addig Makedóniának sikerült. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a rómaiak előbb (199-ben) az aitóliai, majd nemsokára (198-ban) az achaiai szövetséget is magukhoz tudták édesgetni. 197-ben a római csapatok Titus Quinctius Flaminius proconsul parancsnoksága alatt és szövetségeseik támogatásával a Kynoskephalai melletti ütközetben döntő csapást mértek Philliposzra. A hamarosan megkötött békeszerződés szerint Philipposz elvesztette valamennyi kisázsiai, égei – tengeri és görögországi hódítását, és birtokai mindössze a tulajdonképpeni Makedónia területére zsugorodtak. Köteles volt kiszolgáltatni egész hajóhadát, azonkívül fizetett ezer talentum jóvátételt és túszt gyanánt Rómába küldte kisebbik fiát. Makedónia katonai hatalma és görögországi befolyása tehát megtört, bár – mint a későbbi események mutatták – még korántsem szűnt meg teljesen. Már a béketárgyalások folyamán kiütköztek a rómaiak és szövetségeseik közt fennálló éles ellentétek. Róma hajlamosnak mutatkozott arra, hogy ne csak a legyőzött Philipposznak diktáljon feltételeket, hanem saját szövetségeseinek is, akiknek támogatása nélkül aligha tudta volna leverni a makedónokat. A Philipposztól elvett városok sorsa fellett a római senatus, illetőleg közvetlenül a Görögországba küldött senatusi bizottság döntött, amelynek vezetője Titus Flaminius volt. A szövetségeseik követeléseit csak annyiban vették tekintetbe, amennyiben ez előnyösnek látszott a rómaiakra nézve.”¹⁶

„A római consul Titus Quinctus Flaminius az iszthmoszi játékok alkalmával ünnepélyesen kihirdeti „Görögország szabadságát.” Ezzel a proklamációval miután a második makedón háborúból győztesen került ki – Róma egész Görögországban megszünteti a makedónok hatalmi befolyását, és a görög államoknak, a polisoknak visszaadja önkormányzatukat (autonómiájukat). De ami nemes cselekedetnek tűnik, az valójában nem más mint a hatalom átvétele: a szétszabdalt és hatalmi harcokban megosztott görög világ szabadítója burkolt uralmának esik áldozatul. Az eddig makedón megszállás alatt lévő városokban (Akrokorinthosz, Khalkisz, Démétriasz) római csapatok váltják fel a makedón katonákat. Róma ünnepélyes kiáltványa a szabadságról tehát nem más, mint a hatalomátvétel szelíd formája. Jelzi, hogy a rómaiak megkezdtek vezető szerepük kiépítését a hellenizált Keleten. Hellász most kezdődő, általános politikai újrendeződése a szociális és gazdasági ellentmondások élezésével új elégedetlenséget szül. A görögök akik frissen visszanyert szabadságuk okozta örömmámorban úsznak, ezt egyelőre nem veszik észre.”¹⁷ „Róma megszünteti a Makedón királyságot: II. Euménésznek, Pergamon királyának szorgalmazására Róma hadat üzen 171-

ben Perszeusznak, Makedónia királyának, megindítva a harmadik makedón háborút. Róma győzelmével 167-ben Makedóniát szabadnak nyilvánítja.”¹⁸ Ez az időszak egyben az Antigonidák (i. e. 276- 168) makedón dinasztiájának a végét is jelentette.

“V. Philipposz (221-179) már egy virágzó birodalmat talált. A görög városállamok ellenállását ismételten felszító nehézségek azonban ezúttal már a római imperializmus fenyegetésével is kiegészültek. A macedóniai alakulatok megfutamodása a római légiók elől Künoszkophalainál, 197-ben már a hanyatlás kezdetét jelezte. E hanyatlás Perszeusz (167 – 168) uralkodása alatt – az Antigonidák uralmának végét és Makedónia római fennhatóság alá kerülésének kezdetét jelző – püdnai vereséggel (168) teljesedett be.”¹⁹ Kr. e. 190-ben a rómaiak döntő vereséget mérnek a Szeleukida birodalomra. Kr. e. 148-ban Makedónia római provincia lesz.²⁰ „A Seleukida állam széthullása különösen gyors iramban haladt az i. e. I század elején, amikor az ország területének nagy részét Tigranes,^{*4} Armenia királya foglalta el. Önálló állammá alakult Kommagéné, Emesa, és Ituraia, is független arab állam lett. Függetlenné vált továbbá Judea, ahol a főpapok felvették a királyi címet.”²¹ 64- ben Pompeius a Szeleukida királyságot Szíria provincia néven a Római Birodalomhoz csatolta.²² (A Szeleukida birodalom addigra már széthullott, ami megmaradt belőle az pedig a Római Birodalomhoz került.) Kr. e. 63-ban Pompeius Palesztinába vezetett hadjáratot és megostromolta Jeruzsálemet, elfoglalta és Júdeát római provinciává tette.²³

„Az i. e. I. század derekán Róma volt a legnagyobb gyarmatbirodalom. Róma külső birtokainak területe ebben az időben hatszorosa volt Itália területének. A római provinciák és a Rómától függő országok szinte egybefüggő láncként fogták közre a Földközi – tenger egész medencéjét.”²⁴ A négy tekintélyes hellenisztikus birodalom közül a legnagyobbá és legerősebbé a Szeleukida birodalom vált. De „A Seleukidák birodalmának hanyatlásával egyidejűleg nőtt szomszédainak: Parthiának,^{*5} Arméniának, a pontosi királyságnak, de különösen Rómának a

^{*4} Tigranes „Armenia királya (95-55) Hatalmas birodalmat hódított meg; a kaukázusontúli területek egy részét; Mezopotámia és Perzsia É-vidékét, Ciliciát és Syriát. A rómaiak rákényszerítették uralmukat. (Larousse Enciklopédia 3. Tigranes 880. o.)

^{*5} „Az Arsakida uralkodócsaládhoz tartozó II. Orodész uralkodása idején (az i. e. I. század második felében) a parthus birodalom hatalmának csúcspontján állt. Ekkor tevődtek át a királyság létfontosságú központjai nyugatra. A parthus birodalom fővárosa előbb Ekbatana, majd az i. sz. I. század közepétől kezdve Ktésiphón lett, amely a Tigris másik partján épült Seleukeiával, a hellenisztikus kereskedelem és kézművesség egyik legnagyobb központjával szemben feküdt. A parthus birodalom ettől kezdve beavatkozott mindazokba az eseményekbe, amelyek a Földközi – tenger keleti medencéjében lejátszódtak, és Róma legveszélyesebb vetélytársaként tevékeny részt vett a világpolitikában.” (VT II. Kötet 691. o.) „A parthusok az i. e. III. században telepedtek le Irán ÉK-i vidékén (ma Horászán) Parthia tart.-ban. Arsakész - az Arsakida dinasztia megalapítója – és fivére, I. Tiridatész (i. e. 248-214 k.) vezetésével független királyságot alapítottak (250 k.). I. Artaban (214-191) és I. Mithridatész (171-138 k.) uralkodása alatt a Parthus Birodalom Irán (Perzsia) és Mezopotámia nagy részére kiterjedt. A parthusoknak azonban nem sikerült a Szeleukidákat eltávolítani, később a rómaiak számolták fel a nagy hellenisztikus monarchiát. A parthusok az i. e. I. sz. -tól kezdve kapcsolatban álltak a rómaiakkal; 92-ben Sulla elismerte II. Mithridatész uralmát az Eufratész partja mentén fekvő területek felett, de az Arsakidák szüntelen viszályai és a Parthus Birodalmon át vezető karavánutak kereskedelmi jelentősége nem mindig sikeres beavatkozásokra készítette a rómaiakat. Licinius Crassusnak II. Orodész (55-37) ellen vezetett hadjárata a Szír – sivatagban a híres carrhaci vereséggel (53) és Crassus halálával zárult. A Julius Caesar halálát (i. e. 44) követő zavargásokat kihasználva a parthusok Róma ázsiai birtokainak megszerzéséért szálltak harcba. Róma legyőzte, de elűzni nem tudta őket. Augustus ügyes politikával barátságos viszonyt teremtett velük. Nero Armenia trónjára egy arszakida herceget, I. Vologészeszt (i. sz. 51-77) fivérét, Tiridatészt ültette (66), hogy véget vessen a parthusok és a rómaiak közötti állandó harcnak. Traianus (113-117), Septimus Severus (197), Caracalla és Macrinus (216-217) hadjáratainak nem volt eredménye, akár a parthusok rajtaütésszerű támadásainak Arméniában és Szíriában. Az

hatalma. Róma ekkor már szilárdan megvetette lábát Asia provinciában és nyíltan a Seleukidák örökére pályázott. A Seleukida állam története az i. e. II. század végén és az I. század elején annak a harcnak a története, amely az említett államok közt az elő-ázsiai politikai hegemoniáért folyt.”²⁵ I. e. 30-ban Egyiptom is a Római Birodalom részévé vált. „A nagy hellenisztikus államok közül Egyiptom volt az utolsó, amely provinciaként került római fennhatóság alá. A római rabszolgatartók annak ellenére, hogy Egyiptom sokat ígérő zsákmány volt a szemükben, hosszú ideig nem szánták el magukat közvetlen katonai megszállásra, mivel nyilván a néptömegek megmozdulásától tartottak, amelyhez az alexandriai lakosság vagyonosabb rétegei is csatlakozhattak volna. Alexandriának a legnagyobb hellenisztikus városnak, a kor kulturális központjának, a Földközi – tenger legjelentősebb kereskedelmi kikötőjének semmiféle érdeke nem fűződött a római uralomhoz, és ezért szívós harcot folytatott a római csatlósúrakodók ellen. Az udvari arisztokrácia viszont, amely jövedelmeit a királyi kincstárból és földbirtokainak kizsákmányolásából merítette, éppen ellenkezőleg, azon fáradozott, hogy Egyiptom római igazgatás alá kerüljön, és így az ő helyzete az országon belül megszilárduljon. A római csapatok i. e. 30-ban ennek az arisztokráciának a támogatásával vonultak be Alexandriába, Egyiptom is a rómaiak provinciája lett.”²⁶

Róma befolyásszerzésének és hódításainak az irányát miután már a makedón területeken is megjelentek (első római – makedón háború) az Igevers „délre” és „napkeletre” adja meg. Ami arra utal, hogy Róma az egész Földközi – tenger medencéjének az uralására és meghódítására törekedett és ezt fokozatosan meg is valósította. A második pun háborúban való győzelme (Kr. e. 202, Záma), amely az Itáliától délre fekvő Karthágó ellen folyt, biztosította Róma számára, hogy a Földközi – tenger nyugati medencéjének urává vált. (Karthágónak le kellett mondania Hispániáról és a Földközi – tenger nyugati részén fekvő szigeteiről.)²⁷ Ezután Róma a Földközi – tenger keleti medencéjét vette célba, Makedóniával folytatva (második és harmadik római – makedón háborúk) Palesztináig. A „*kívánatos föld*” Izrael földje Rómától keletre, délkeletre feküdt. Küréné az ókori Kürénaicum (Líbia) legfontosabb városa volt. Az eredetileg Kr. e. 631-ben alapított görög kolónia, a Kr. e. IV. században a Ptolemaioszok fennhatósága alá került, Kr. e. 96-ban pedig az utolsó uralkodó átengedte a rómaiaknak.²⁸ A líbiai Kürénében „117 óta a Ptolemaeusok egy oldalága uralkodott, ezek utolsója Apion a rómaiakat tette örökösévé (96. Kr. e., Liv. ep. 70), kik eleinte szabadnak nyilvánították Pentapolist,^{*6} azután pedig Cretával együtt provinciává tették (67. Kr. e.).”²⁹ Kréta i. e. 67-ben, Ciprus i. e. 58-ban lett a római birodalom provinciája.³⁰

„És megnöve mind az ég seregéig; és a földre vete némelyeket ama seregből és a csillagokból, és azokat megtapodá. És a seregnek [vers 25. rész 11,31.] fejedelméig növekedék, és elvette tőle a mindennapi áldozatot, és elhányattaték az ő szentségének helye. És sereg rendeltetett a mindennapi áldozat ellen, a vétek miatt; és földre veti az igazságot, és cselekszik, és jó szerencséje van.” Dán. 8,10-12

„Felnőtt egészen az ég seregéig, és a földre dobott néhányat ebből a seregből, a csillagokból, és összetaposta őket. Még a sereg vezérével is szembeszállt, elvette tőle a mindennapi áldozatot, és feldúlta szent helyét. [Dán 9,27; 11,31; 12,11] Sereget rendelt a mindennapi áldozat ellen, bűnös módon, és földre terítette az igazságot. Minden tette sikerült.” Dán. 8,10-12 (MBT. ford.)

Arszakida - dinasztia 224-ben letűnt anélkül, hogy a két birodalom közötti ellentétek elsimultak volna. V. Artabán, az utolsó Arszakida uralkodó hatalmát Ardasir (226-241) szászánida sah döntötte meg.” (Larousse Enciklopédia 3. 268-269. o. – parthus)

^{*6} ”Cyrenaica, tartomány Africa éjszaki partján, a mostani 500–700 m. magas barkai fennsík, a Ptolemaeusok ideje óta 5 városáról Pentapolistnak is nevezve,..” (Ókori Lexikon Cyrene Arcanum)

„Sőt felnőtt az ég seregéig, a seregből és a csillagok közül néhányat a földre vetett, és összetiporta őket. Felnőtt egészen a (mennyei) sereg Fejedelméig, megszüntette a mindennapi áldozatot, és elpusztította szentélye helyét és seregét. A mindennapi áldozatot gonosztettel váltotta fel, az igazságot földre tiporta, és minden tette sikerrel járt.” Dán 8,10-12 (Kat. ford.)

Az ókori Róma hatalma megnőtt és meghódította Palesztinát is és a keresztényeket (akik itt az ég seregeinek részeként, az ég fényhordozó csillagaiként szerepelnek) üldözte és elpusztította. Kr. után 64-ben Róma egy tűzvész alkalmával nagyrészt elpusztult. A városban az a hír terjedt el, hogy maga Néró rendelte el a gyújtogatást, hogy szebbé és pompásabbá építhesse újjá a várost. Néró a keresztényeket vádolta meg a gyújtogatással, akik ezt a vádat visszautasították. Ez a hamis vád a keresztények üldözését váltja ki Rómában.³¹ I. sz. 70 -ben a jeruzsálemi templom is megsemmisült. Az elpusztított templom helyett csak a császári Róma és rendszere maradt, aki ezután a megmaradt úrt is betöltötte. A pápai Róma szintén üldözte és megölte a keresztényeket. Az Isten által felállított rendszert a saját maga által létrehozott rendszerre változtatta meg,^{*7} és önmagával együtt az Isteni helyébe tette (2 Thessz. 2,3-5). Róma számára csak a hatalom volt fontos az igazságot nem sokra becsülte, de mégis szerencsés volt. A Római rendszer a hatalomról szól és nem az igazságról ezt fejezi ki Jel. 13,4 is.

Gábrriel angyal magyarázata szerint:

„És ezek országai után, mikor elfogynak a gonoszok,^{*8} támad egy kemény orcájú, ravaszságokhoz értő király. És annak nagy ereje lesz, noha nem a maga ereje által, és csudálatosképen pusztít és jó szerencsével halad és cselekszik, és elpusztítja az erőseket és a szenteknek [vers 9. 11.] népét. És a maga eszén jár, és szerencsés lesz az álnokság az ő kezében, és szívében felfuvalkodik és hirtelen elveszt sokakat; sőt a fejedelmek fejedelme ellen is feltámad, de kéz nélkül rontatik meg.” Dán. 8,23-25

„Az ő uralkodásuk végén, a bűnök tetőfokán, előáll majd egy bőszen tekintetű király, kétértelmű beszédek mestere. Hatalmas erejű lesz, bár nem a maga erejéből. Szörnyű módon fog pusztítani, minden tette sikerül. Pusztítja az erőseket és a szentek népét. Okossága révén sikerül, amihez álnokul hozzáfog, ezért fölfuvalkodik szívében, és háborítatlanul pusztít el sokakat. De amikor a vezérek vezére ellen támad, összetörik anélkül, hogy hozzányúlának.” Dán. 8,23-25 (MBT ford.)

„Az ő uralmuk után, amikor megnő a gonoszság, egy arcátlan, cselszövő király támad. A hatalma megerősödik, de nem a maga erejéből, és hihetetlen mértékben pusztít majd mindent, és sikert is arat tetteivel. Megöli majd a hatalmasokat és a szentek népét kénye-kedve szerint. Sikeres lesz a cselszövés a kezében, és szívét nagy dolgokra irányítja; mindenben bővelkedve igen sokakat megöl, sőt a fejedelmek Fejedelme ellen is támad; de elpusztul anélkül, hogy emberi kéz illethné.” Dán 8,23-25 (Káldi Neovulgáta)

A négy hellenista birodalom után a Római Birodalom emelkedik még jobban fel. *„És ezek országai után,”* - szövegrész, kizárja, hogy egy Szeleukida, Ptolemaiosz, Kisázsiai vagy Makedón hellenista uralkodóról vagy hatalomról legyen szó. Ezek ugyanis már korábban megjelentek. A Káldi féle katolikus fordítás is hasonlóan fejezi ki magát: *„Az ő uralmuk után,”* - az ő uralmuk (a hellenista birodalmak uralma) már korábban megjelent, azután. Más fordítás szerint: *„Az ő uralkodásuk végén, - a hellenista birodalmak uralkodásának végén jelenik meg*

^{*7} „...és véli, hogy megváltoztatja az időket és a törvényt;” Dán. 7,25

^{*8} Amikor betelik a gonoszság - „Uralmuk végén, amikor teljessé válik a gonoszság, egy ravasz és cselszövő király támad.” Dán. 8,23 (Kat. ford.)

ez az új hatalom. A King James szerint a hellenista birodalmak utóbbi, későbbi, utolsó idejében jelenik meg ez az új hatalom. „*And in the latter time of their kingdom*” Dan. 8,23. A német Luther féle fordítás szerint a hellenista birodalmak uralkodásának a vége felé jelenik meg ez az új hatalom „*Aber gegen Ende ihrer Herrschaft*” Dan 8,23. A hellenista birodalmak, uralkodók már előbb hatalomra jutottak, megjelentek. Az itt bemutatott hatalom tehát nem egy hellenista uralkodóról szól, hanem egy másik hatalomról – a felemelkedő Rómáról. Róma számára ez a felemelkedés már együtt járt azzal, hogy a korábbi hellenisztikus birodalmak az addigra még megmaradt területeikkel egymás után estek áldozatául Rómának. A Római Birodalmat szigorúnak, kegyetlennek, ravasznak, nagyon erősnek és ördöginek tartja a Szentírás. Mégis „*szerecsével halad és cselekszik*” olyannyira, hogy más erős hatalmak sem tudnak megállni vele szemben és hatalma van az Isten népe felett is, hogy őket elpusztítsa. Megállapítja még a Szentírás róla, hogy *álnok, felfuvalkodik, mikor hatalomhoz jut gyorsan cselekszik - sok embert elpusztít*, sőt még az Isten „*a fejedelmek Fejedelme*”^{*9} ellen is feltámad, de végül nem ember hanem az Isten okozza majd a vesztét. Ezek a megállapítások azonban nemcsak az ókori, hanem a pápai Rómára is igazak, és reá is éppen úgy vonatkoznak. A Szentírás úgy szerepelteti ezt a felemelkedett hatalmat, hogy nem emberi hatalom dönti meg legvégül, hanem maga az Úr. Vagyis olyan hatalomról van szó, amely Krisztus 2. eljöveteleig fennáll. A Szentírás az ókori és a pápai Rómát egy olyan hatalomként mutatja be, amely időben elválík egymástól, de rendszerében azonos egymással. Amikor az Írás azt mondja: „*És annak nagy ereje lesz, noha nem a maga ereje által,*” akkor azt hangsúlyozza, hogy ez a pusztító hatalom Sától nyeri az erejét és élvezi Sátán legfőbb támogatását. Sátán más hatalmakat is támogatott a történelem folyamán de Róma az, akit a legfőbb támogatásában részesít mert ez a hatalom játszik fő és kulcsszerepet gonosz céljai véghezvitelében (Lásd még Jel. 13,2) Az, hogy „*nagy ereje*” volt tökéletesen igaz már az ókori római birodalomra. Más Igehelyekben szintén hangsúlyozza a Szentírás ezt Rómáról úgymint Dán. 2. fejezetében a szobor negyedik birodalma „*vas*” -ból volt. Dán. 7. fejezetében szintén a negyedik birodalom (állat) „*rendkívül erős*” volt. Ez azonban egyáltalán nem igaz a Szeleukida birodalomra, amely a többi hellenisztikus királysággal együtt gyengébb volt, mint a Nagy Sándori Görögország (Dán. 11,4), továbbá a Szeleukidák római kontroll alá kerültek, végül pedig beolvasztották a rómaiak őket saját birodalmukba. Továbbá a Szeleukida birodalom délre (Dán. 11,9-17; 11,25-26; 29; Izrael, Egyiptom) és keletre,^{*10} és nyugatra (Dán. 11, 18-19) hódított (a nyugati irányt Dán. 8,9 nem jelzi!), keleti részén viszont hanyatlásával területeket veszített el. A Seleukidák birodalmának felbomlásában nem csekély szerepet játszott a római senatus politikája. Róma azzal, hogy ügyesen összeugrasztotta a királyi ház tagjait, s háború közben a gyengébb felet támogatta, igyekezett megnyerni a városi arisztokrácia rokonszenvét, ugyanakkor közvetve külső ellenségeiknek nyújtott segítséget.

^{*9} A Szentírás máshol is hasonló kifejezéseket használ Istenre úgymint pl. királyoknak Királya vagy uraknak Ura. „*A mit a maga idejében megmutat ama boldog és egyedül hatalmas, a királyoknak Királya és az uraknak Ura,*” 1 Tim. 6,15 Lásd még Jel. 17,14; 19,16; 5 Móz. 10,17 Tartalmilag ezek a kifejezések a 'legfőbb Úrra' - Istenre mutatnak rá. Mind a pogány Róma mind pedig a pápai Róma felmagasztalta magát az égis, Isten ellen lázadtak és kihívták az Urat kevélységükkel (gőgösségükkel, felfuvalkodottságukkal, önhiúságukkal) önmaguk ellen.

^{*10} III. Antiokhosznak ugyan volt keleti hadjárata is de ez a korábban elvesztett területek visszaszerzését és a Szeleukidák tekintélyének helyreállítását szolgálta. (II. Antiokhosz idején Baktria és Parthia fellázadt, majd utána önállósodott. Ez a birodalom számára belső konfliktust jelentett.) Ez a hadjárata III. Antiokhosznak sikeres volt. Parthia és Baktria ismét a Szeleukidáktól függött, ahol átvonult és nem sikerült fennhatósága alá kényszerítenie a területeket ott III. Antiokhosznak be kellett érnie azzal, hogy a bennszülött uralkodók névleg elismerték a Szeleukidáktól való függésüket. (VT II. Kötet 317-320. o.) A Szeleukida birodalom I. Szeleukos idején volt a legnagyobb ekkor Indiától a Földközi – tengerig ért. I. Szeleukos volt a szeleukida dinasztia alapítója. (Larousse Enciklopédia 3. 707. o. - Szeleukidák) A Szeleukida – birodalom hosszú távon tehát nem, hogy kiterjedt - nagyobbá lett volna kelet felé, hanem még a korábbi keleti területeit is elveszítette.

siettetten a Földközi – tenger medencéjében egykor oly hatalmas vetélytársának hanyatlását. IV. Antiochos^{*11} utódai alatt Irán nyugati vidékei is elszakadtak. A Seleukidák országa most már nem csak aktív külpolitika folytatására volt képtelen, hanem arra is, hogy a határai mentén kialakuló új rabszolgatartó államok – Párthia, Armenia, Judea – nyomásának ellenálljon. VII. Antiochos Sidetés volt az utolsó (139 – 138 -129), aki a Seleukidák birodalmát megpróbálta visszaállítani. Először is újból fennhatóság alá rendelte Judeát, amely elődeinek uralkodása alatt önállóságot vívott ki magának, majd Párthia ellen indult. Ez a hadjárat azonban VII. Antiochos halálával és a syriai sereg teljes pusztulásával végződött. A vereség következtében Babilonia, Perzsia és Média végleg elszakadt: vagy Parthia, vagy önálló uralkodók hatalma alá került. A Seleukidák területe most már a tulajdonképpeni Syria, Koilésyria, Fönícia és – részben – Kilikia határai közé szorult. Az elkeseredett dinasztikus háborúskodás azonban a központi államapparátus működését még ezen a területen is szinte teljesen megbénította.”³² Az idézett rész azt hiszem egészen világosan bemutatja a rómaiak ravasz, cselszövő politikáját is: „*támad egy kemény orczájú, ravaszságokhoz értő király.*”

A rómaiak ravasz politikájának egy másik példája:

„Amíg folyt a háború Philippos ellen, a rómaiak szövetséget kötöttek Nabisszal, Spárta uralkodójával, de mihelyt görögországi helyzetük némileg megszilárdult, egyéb szövetségeseiktől azt követelték, hogy üzenjenek hadat Nabisnak; ismét azzal az ürüggyel, hogy felszabadítják a görög városokat Nabis „zsarnoksága” alól. A 195. évi hadműveletek eredményeképpen Nabis kénytelen volt lemondani Argosról és a fennhatósága alá tartozó többi városról a Peloponnészos partjain, továbbá valamennyi krétai birtokáról, úgyhogy be kellett érnie a tulajdonképpeni Spárta területével.”³³

A rómaiak nemcsak az ellenségeiket, hanem a saját szövetségeseiket is Rómától függő viszonyba akarták taszítani. Így járt például Pergamon, ahol „A római szövetség lassanként Rómától való politikai függőséggé változott, mivel a hatalmas római haderővel Pergamon nem tudott ütőképes hadsereget szembeállítani. Ehhez járult még az is, hogy Róma politikai befolyásának növekedése Keleten még fokozottabb ténykedésre ösztönözte a római kereskedelmi és uzoratókét, amely azután hovatovább teljesen behálózta a pergamoni királyokat és egész országukat.”³⁴ Pontos az ugyancsak Róma szövetségeseiként került Rómától függő helyzetbe. „IV. Mithridatész már „a római nép barátja és szövetségese” volt. Ez a cím, mint tudjuk, rendszerint a Rómától való függést takarta; nyilván így volt ez Pontosszal is.”³⁵ És így járt Kappadókia is, amely szintén Róma szövetségesevé vált. „A római szövetség előnyös volt Kappadokiára nézve az agresszív Pontosszal szemben. De a szövetségi viszony – akárcsak Pergamon esetében – igen hamar Kappadokiának Rómától való függőségévé változott. Ez a függőség különösen akkor vált érezhetővé, amikor Kilikia területét római helytartó alá rendelték. Kappadokiát ezt a viszonylag elmaradott országot Róma politikai befolyásának növekedésével mindjobban elárasztották a római kereskedők és uzorások. Az i. e. I. század dereka táján a kappadokiai király már csak játékszer volt Róma kezében.”³⁶

„*És hallék egy szentet szólni; és monda egyik szent annak, a ki szól vala: Meddig tart e látomás a mindennapi áldozat és a pusztító vétek felől? s a szent hely és a sereg meddig tapostatik? És monda nékem: Kétezer és háromszáz estvéig és reggelig, azután kiderül a szenthely igazsága. És lőn, hogy mikor én, Dániel, látám e látomást és keresém az értelmét: imé előmbé állá egy*

^{*11} IV. Antiochos volt az utolsó nagy szeleukida uralkodó „Utána két vetélkedő ágra szakadt a Szeleukida – dinasztia, amely az egyre zsugorodó királyság birtoklásáért kíméletlen harcot folytatott egymással egy évszázadon át. Mikor a Hasmonaeusok Júdeája után a parthusok által elfoglalt Média és Babilónia is levált az immáron kizárólag Szíriára korlátozódó Szeleukida birodalomról, Pompeius 64-ben a Római birodalomhoz csatolta azt.” (Larousse Enciklopédia 3. 707. o. – Szeleukidák)

férfiúhoz hasonló alak. És emberi szót hallék az Ulai közén; kiálta pedig és monda: Gábrriel, értesd [rész 9,21.] meg azzal a látást! És oda jöve, a hol én állék, és a mint jöve, megrettenék és orcámra esém, és monda nékem: Értsd meg, embernek fia! mert az utolsó időre szól ez a látomás. És mikor szóla velem, ájultan esém orcámmal a földre; de megillete [rész 10,10.] engem és helyemre állíta; És monda: Ímé, én megmondom néked, mi lesz a haragnak végén? Mert a végső időre szól.” Dán. 8,13-19

„És az estvéről és [vers 14.] reggelről való látomás, a mely megmondatot, igazság; te azonban pecsételd be a látomást, mert [rész 12,4-9. Jel. 10,4.] sok napra való. És én, Dániel, elájulék és beteg valék néhány napig, de felkelék és a király dolgát [rész 6,2.] végezem; és álmélgodom ezen a látáson, és senki sem értette.” Dán. 8,26-27

A 2300 éves próféciaival kapcsolatban lásd E. G. White: A Nagy Küzdelem: Mi a szentély című fejezetét, és a Szentek Szentjében című fejezetet. Ugyancsak lásd ugyanott a Dániel 9. fejezetében lévő 70 hétről szóló kijelentés magyarázatát. A Szentírás a szobor látomásról szóló részben már elmondta, hogy az első világbirodalom a Babiloni birodalom volt. *“Te vagy az arany fej” (Dán. 2,38)* – szólt az álom magyarázatáról Dániel, Nabukodonozornak a babiloni királynak. Majd még 3 világbirodalomra mutatott rá név nélkül (Dán. 2,39). Ugyancsak ezek a birodalmak szerepelnek ragadozó állatokként bemutatva Dán. 7. fejezetében. Itt a 8. fejezetben a magyarázó angyal konkrétan megnevezi a második Médó – Perzsa és a harmadik Görögország (Nagy Sándor-i) birodalmat is. A negyedik birodalom jellemzése mindenhol a legszörnyűbb és a legsúlyosabb. Ez a jellemzés pedig mindenhol a Római Birodalomról szól. A 8. fejezetben lévő kis szarv tehát Rómát jelképezi a pogány római birodalom felemelkedéséről szól, ami később majd a pápai Róma felemelkedésével folytatódik.

Sipos Gábor - 2023. május 4. – Javított és frissített, május 28-29. -én.

Idézetek jegyzéke

VT- Világtörténet Kossuth Kiadó 1962.

-
- ¹ VT II. Kötet 198. o.
 - ² VT II. Kötet 253. o.
 - ³ Emberiség Krónikája 146. o.
 - ⁴ VT II. Kötet 301. o.
 - ⁵ VT II. Kötet 302. o.
 - ⁶ VT II. Kötet 309. o.
 - ⁷ VT II. Kötet 320. o.
 - ⁸ VT II. Kötet 321. o.
 - ⁹ Ókori Lexikon Pecz V. féle - Philippus
 - ¹⁰ A makedón háborúk romaikor.hu
 - ¹¹ Ókori Lexikon Pecz V. féle - Philippus
 - ¹² VT II. Kötet 321. o.
 - ¹³ VT II. Kötet 310. o.
 - ¹⁴ VT II. Kötet 321. o.
 - ¹⁵ Emberiség Krónikája 148. o.
 - ¹⁶ VT II. Kötet 322-323. o.
 - ¹⁷ Emberiség Krónikája 149. o.
 - ¹⁸ Emberiség Krónikája 150. o.
 - ¹⁹ Larousse Enciklopédia 1. Antigonidák, 125. o.
 - ²⁰ Emberiség Krónikája 154. o.
 - ²¹ VT II. Kötet 336. o.
 - ²² Bibliai atlasz Szent Pál Akadémia 159. o.
 - ²³ Bibliai atlasz Szent Pál Akadémia 159-160. o.; VT II. Kötet 336. o.
 - ²⁴ VT II. Kötet 383. o.
 - ²⁵ VT II. Kötet 336. o.
 - ²⁶ VT II. Kötet 338. o.
 - ²⁷ Emberiség Krónikája 148. o.
 - ²⁸ Larousse Enciklopédia 2. Küréné, 592. o.
 - ²⁹ Ókori Lexikon Cyrene Arcanum
 - ³⁰ Ókori Lexikon Cyprus Arcanum; Bibliai kéziatlasz Paul Lawrence Bp. 2014
 - ³¹ Emberiség Krónikája 184 -185. o.; E. G. White: A Nagy Küzdelem 37. o.
 - ³² VT II. Kötet 335. o.
 - ³³ VT II. Kötet 323. o.
 - ³⁴ VT II. Kötet 330-331. o.
 - ³⁵ VT II. Kötet 332. o.
 - ³⁶ VT II. Kötet 331-332. o.